

Itsepetoksen hyödyllisyydestä

OSMO TAMMISALO

Vahvassa muodossa itsepetos on tilanne, jossa yksilö kantaa mielessään kahta keskenään ristiriitaista tietoa ilman, että hän itse on siitä tietoinen. Itsepetoksen ymmärtäminen on olennaista ihmisen psyyken ja käytöksen ymmärtämiseksi (Sarmaja 2002, 115): ”Mielemme toimii kuin puolustusasianajaja, joka käyttää hyväkseen kaikki tiedon jyvät – olkoon ne kuinka triviaaleja tai kuinka väärin tulkittuja tahansa –, kunhan ne vain ajavat jotenkin eteenpäin asiakkaan etuja.”

Tarkastelen artikkelissa biologi Robert Triversin (2002) esittämää ajatusta, jonka mukaan ihmisen pettää itseään ja kääntelee asioita mielessään omien etujensa mukaisesti. Ihminen siis alitajuisesti piilottaisi joitain faktoja ja motiiveja itseltään, jotta ei vahingossa, hermostumisella tai muilla tavoin paljastaisi kaikkia aikomuksiaan. Itsepetoksen tarkoitus olisi lähinnä pettää paremmin muita. Samoin on mahdollista, että peittäsimme itseltämme myös muiden aikomuksia.

Itsepetoksesta kaikille yhteisenä, universaalina psykologisena mekanismina on kirjoitettu vähän. En tiedä (Triversin lisäksi) yhtään artikkelia, jossa itsepetoksen sosiaaliset ja yhteiskunnalliset aspektit olisi kunnolla yritetty yhdistää evolutiiviseen analyysiin. Tieteellisistä aikakauslehdistä löytyy hakusanoilla ”self-deception” ja ”self-deceit” joitain hienoja katsauksia erityisesti skitsofreniaan liittyen. Myös persoonallisuuspsykologit käyttivät termejä jonkin verran esimerkiksi erilaisten narsismityyppien yhteydessä (Rose 2002). Näissä ei kuitenkaan yleensä pohdittu itse ilmiön tai kyseisten persoonatyyppien biologista tarkoitusta.

Itsepetos ja manipulointi

Kommunikoinen perustarkoitus on toisten yksilöiden käyttäytymisen manipuloiminen toivottuun suuntaan (Hauser 1997). Useissa tilanteissa viestin

lähettäjän ja vastaanottajan edut ovat yhteneväiset, vaikkapa silloin kun emolintu varoittaa poikasia lähestyvästä haukasta, jolloin minkäänlaisen petokseen ei ole tarvetta. Mutta jos osapuolien intressit eivät osukaan yksiin, onnistunut manipulointi saattaa vaatia epärehellisyyttä: huijaamista tai vähintäänkin tietojen pimittämistä.

Manipulointivaaran vuoksi yksilölle on ollut tärkeää tunnistaa huijausyritykset ja suojautua niiltä. Älykkäimmille lajeille kehittyikin ensinnäkin kyky tunnistaa huijari (Cosmides & Tooby 1992) ja toiseksi kyky reagoida sellaiseen aggressiivisesti ja kostavalla paheksumisella (Hamilton 1996, 346–349).

Huijarin olisi siis toimittava niin, etteivät muut huomaa tulleen huijatuiksi. Miten tämä onnistuisi parhaiten? Miten huijari voisi välttää paljastumisen ja siitä koituvat rangaistukset? Vastaus on yksinkertainen: itsepetoksella. Koska tietoinen huijaus on paljon helpompi paljastaa, on parasta piilottaa petos ensin itseltään. Valehtelijan kannattaa uskoa omat valheensa aivan kuten imurikauppiaan kannattaa uskoa tuotteensa olevan markkinoiden paras.

Triversin mukaan itsepetos liittyy mm. seuraaviin hyvin erilaisiin toimintoihin (Sarmaja 2002, 115):

”– *Esitämme ’hyvätehosta’* (benefectance). Pyrimme vaistomaisesti viestittämään toisille, että emme ole ainoastaan moraalisesti erinomaisia, vaan myös verrattoman tehokkaita. Jos olemme mukana menestyksessä toiminnassa, niin laskemme itsellemme siitä suuret ansiot; epäonnistuessamme katsomme olevamme ulkoisten olosuhteiden uhreja.

– *Liioittelu*. Tuskin liioittelen, jos väitän, että syylisytymme tähän lukemattomia kertoja päivässä.

– *Johdonmukaisuuden illuusio*. Menneisyys voidaan ’kirjoittaa uudelleen’, niin että se sopisi paremmin kulloisenkin nykyisyyden vaatimuksiin. Muistimme ehos-
taa menneisyytemme.

– *Keskinäisten suhteiden arviointi*. Esimerkiksi vaimo ja mies uskovat kumpikin, että toinen heistä on uhrautuva puoliso, uskollinen ja rehellinen. Kumpikin

uskoo myös, että toinen heistä osoittaa itsekkyyttä sadoin eri tavoin. – Erimielisyys koskeekin vain sitä, kumpi on kumpi.

– *Havainnon torjuntaa ja havaintoa koskeva varuillaan olo.* Ihmisillä on vaikeuksia tajuta sanoja tai vihtejä, jotka ovat heille kielteisiä.”

Evoluutiopsykologi Heikki Sarmaja (2002, 115) jatkaa:

” – Steven Pinker (1997, 421) on huomauttanut Trierin itsepetosta koskevasta teoriasta seuraavasti: ”Tässä on tietty yhtäläisyys niiden Freudin teorioiden kanssa, jotka koskevat tiedostamatonta ja egon puolustusmekanismeja (sellaisia kuten repressio, projektiio, kieltäminen ja rationalisointi), vaikka ilmiön selitys onkin aivan erilainen.” Freud on epäilemättä tehnyt monia teräviä havaintoja. Mutta ilmiön havaitseminen on eri asia kuin sen selittäminen.”

Itsepetos tuntuu kuitenkin mahdottomalta. Miten sama yhtenäiseltä ja saumattomalta vaikuttava mieli voi olla sekä huijari että huijattava? Lähtökohtana on intuition vastainen mutta monin tavoin todistettu ajatus siitä, että luonnonvalinta ei ole suosinut aivoja, jotka tuottavat aina vain tarkemman ja yhtenäisemmän kuvan maailmasta (Pinker 1997; Dennett 1999). Aivot ovat pikemminkin evoluution saatossa oppineet tulkitsemaan (sosiaalista) todellisuutta. Mielestä ei tullut kompaktia yleisoppimiskonetta vaan koelma omalla tavallaan älykkäitä puoliautomaattisia mekanismeja, eräänlaisia moduuleja (Pinker 1997; Mithen 1996), jotka sitten mahdollistavat myös itsepetoksen.

Kukas kissan hännän nostaa, ellei kissa itse?

Itsepetoksen varsinaisen uhrin ei tarvitse olla toinen yksilö; esim. R. F. Bornsteinin (1997) mukaan itsepetos voitaisiin jakaa yksityiseen ja julkiseen. T. Gilovichin (1991) aiheeseen liittyvät raportit kuulostavat uskomattomilta: ” – lukiolaisista 70 % piti johtamistaitojaan keskimääräistä parempina –. Kyvyssä tulla toisten kanssa toimeen *kaikki* pitivät itseään keskitasoa parempina – ja 25 % uskoi olevansa 1 %:n parhaimmista! – yliopistoprofessoreista 94 % piti itseään työssään keskiarvoista kolleegaansa parempana.”

Ihmisillä on myös tapana yliarvioida hyvien piirteittensä harvinaisuutta ja samaan aikaan ajatella, että heidän vikansa ovat hyvin tavallisia (Baumeister & Leith 1997). Myös voimakkaasti

stigmatisoitujen ryhmien yksilöt pystyvät säilyttämään korkean itsetunnon, jos he mieltävät heihin kohdistuvan kritiikin olevan vaikkapa ennakokuluulojen motivoimaa. Taloustiede on tuntenut ylioptimismin jo Adam Smithista (1776/1933) lähtien:

”Useimpien ihmisten ylenmääräiset luulot kyvykkyydestään on vanha epäkohta, jonka kaikkien aikojen filosofit ja siveysoppineet ovat panneet merkille. Heidän järjettömään uskoonsa omaan hyvään onneensa on kiinnitetty vähemmän huomiota. Se on kuitenkin jos mahdollista vieläkin yleisempi. Ei ole elävää ihmistä, jolla ei olisi osaansa siitä, edellyttäen, että hän on siedettävän terve ja reipas. Jokainen yliarvioi jossakin määrin voiton mahdollisuudet, ja useimmat aliarvioivat tappion mahdollisuudet, ja tuskinpa kukaan siedettävän terve ja reipas ihminen arvioi ne liian suuriksi.”

Smith kirjoittaa arpajaisista, joita on joskus hyvästä syystä nimitetty tyhmyysveroksi, sillä ”talo” luonnollisesti jää aina voitolle:

”Voiton mahdollisuuksien luonnollisen yliarvioinnin huomaamme arpajaisten yleisestä menestymisestä. Maailma ei ole milloinkaan nähnyt eikä tule näkemään täysin oikeita arpajaisia, nimittäin sellaisia, missä koko voitto tasaisi koko tappion, sillä sellaisten arpajaisten pitäjä ei voittaisi mitään –. Hankkiakseen paremmat mahdollisuudet saada jokin suurista voitoista muutamia henkilöitä ostavat useita arpoja –. Kuitenkaan matematiikassa ei ole sen varmempaa sääntöä, kuin että kuta useampia arpoja uskallatte ostaa, sen todennäköisempää on, että menetätte. Hankkikaa kaikki arvat arpajaisissa niin menetätte varmasti –.”

Ylioptimismi voi koskea asioita, joihin yksilö ei voi itse vaikuttaa (esim. arpajaiset), tai asioita, joihin yksilö voi vaikuttaa. Taloustieteilijöillä on runsaasti esimerkkejä siitä, että suhtautuminen jälkimmäiseen on vieläkin epärealistisempää. Esimerkiksi yksityisyritystajien on osoitettu uskovan perusteetta saavansa parempia tuloja kuin tavalliset palkolliset (Arabsheibani & al. 2000). Itsepetos korreloi myös hyvän itsetunnon (self-esteem) kanssa (Johnson & al. 1997), mikä tuskin tulee kenellekään yllätyksenä.

Kaikenlaisen ”itsenostatuksen” yksi perimmäisiä syitä saattaa löytyä vastakkaisesta sukupuolesta. Odotettavissa oleva tuleva menestys tekee yksilön paljon viehättävämmäksi puolisoehdokkaille ja ystäville. Paras tapa vakuuttaa toinen sukupuoli ja ystäväehdokkaat kyvystään ja valoisasta tulevaisuudestaan on itse uskoa niihin. Tähän liittyen evoluutiopsykologi David Buss (1994) löysi eläinmaailmassa tyypillisen sukupuolieron myös ihmisiltä: naiset ovat paljon miehiä kiinnostuneempia kumppanin kyvystä hank-

kia taloudellisia resursseja. Tämä on aikojen saatossa saattanut tehdä miehistä epärealistisempia ja optimistisempia kuin naisista. Ja jos miehet ovat hyötäneet ylioptimismistaan, naiset ovat hyötäneet psykologisista taidoista, jotka ovat paljastaneet tähän liittyvän (itse)petoksen.

Siviätä mä oon!

Ihmisen on syytä uskoa olevansa hyveellinen, rehellinen ja siveä, koska vain sellaiseen luotetaan. Esimerkki tähän liittyvästä itsepetoksesta voisi olla sukupuolten erilaiset tavat tulkita toisiaan. Miehet löytävät naisten käytöksestä monesti seksuaalisia vihjeitä ja flirttiä silloinkin, kun naiset itse ovat mielestään olleet vain ystävällisiä (Buss 1994). Voisivatko naiset antaa seksuaalisia vihjeitä ”tarkoituksella” mutta samalla uskoa vilpittömästi, että he olivat vain ystävällisiä? Tämä on mahdollista: itsepetoksen olennainen osahan on sen kieltäminen.

Aksel Sandemose kirjoittaa Kadonnut on vain unta -romaanissaan naisten koristautumisesta seuraavasti:

”Sanotaan esimerkiksi, että naiset pukeutuvat hepeniin vetääkseen miehiä puoleensa. Se kuulostaa vakuuttavalta, mutta onko se totta? Etupäässä miehet sanovat näin, ja ajatus imartelee heitä – –

– – mutta olisi mieleltöntä kieltää, että naiset koristautuvat miehiä varten, koska on vaikea keksiä mitään muuta syytä. Halu erottautua toisista naisista viittaa samaan – mies on sellaisen kilpailun takana. Näyttää lähinnä siltä, että ettei koreilunhalu niinkään ilmennä naisen tietoisia mieheen kohdistuvia pyrkimyksiä, vaan luonnon tarkoitusta naiseen nähden. Hän täyttää tehtävänsä täsmälleen samalla tavalla kuin fyysisillä houkutuskeinoillaan.”

Ei siis ole mitään syytä, miksi yksilön kannattaisi tiedostaa perimmäiset syyt käyttäytymiselleen, vaikkapa koristautumiselle tai ystävällisyydelle. Vastaanottaja joko kokee käytöksen seksikkääksi ja miellyttäväksi tai sitten ei. Jos viattoman ystävällisyyden tulkittamisessa on kyse jonkinlaisesta itsepetoksesta, näkisin kuitenkin, että se on mieluummin miesten kuin naisten ominaisuus.

Useimmilla nisäkkäillä vain koiraan lisääntymismenestys hyötyy partnereiden suuresta lukumäärästä, kun taas naaraan kannattaa satsata mieluummin partnereiden laatuun. Niinpä koiraiden kannattaisi tulkita naaraiden neutraalit ja vähäisetkin eleet flirtiksi: yrittänyttä ei laiteta.

Rakkaus – liian hyvää ollakseen totta?

Ihminen on siinä mielessä poikkeuksellinen nisäkkäs, että myös koiras hoitaa jälkeläisiä (Diamond 1998). Kysyntä uskollisille ja omaan perheeseen investoiville miehille on aina ollut suuri, joten evoluutio on suosinut miehiä, jotka pystyvät vakuuttamaan naiselle uskollisuutensa. Evoluutio voisi kuitenkin suosia petkuttajamiestä, joka viestittää sitoutumista mutta jättääkin naisen ja lapsen ja jatkaa samaa huijaamista toisaalla.

Evoluutio ei kuitenkaan pidä naisista, joita on helppo huijata. Psykologi Ada Lambertin (1997) mukaan tämä tuotti epäluuloisen ja varovaisen naisen, mikä puolestaan johti aina vain parempaan huijariin, mikä johti vielä varovaisempaan naiseen jne. Naisen on siis kannattanut pitkittää aikaa, jonka hän voi arvioida miestä. Biologi Richard Dawkinsin (1989) mielestä ”tutulta tuntuu ajatus naaraiden parittelusta pidättäytymisestä siihen asti, että uros on antanut todisteita pitkän aikavälin uskollisuudestaan”.

Ja jotta miehen viesti sitoutumisesta ja uskollisuudesta olisi vakuuttava, hänen täytyisi ensin itse olla vakuuttunut aikeistaan. Sama pätee tietysti naiseenkin, mutta hieman eri painotuksin. Miehet esimerkiksi rakastuvat naisia nopeammin (Jankowiak 1993). On mahdollista, että rakkauden evoluutiossa tällainen kilpavarustelu kehitti lopulta täydellisen valehtelijan – sellaisen joka uskoo omat valheensa.

Petoksen mahdollisuuden tunnisti jo Ovidius: ”Olen nauranut erälle oman petoksensa uhrille, joka teeskenteli rakastavansa ja joka takertui omiin verkkoihinsa kuin linnustaja”. Oscar Wilde kirjoitti myöhemmin: ”Rakastunut aloittaa pettämällä itseään. Ja lopuksi hän pettää toista. Sitä sitten sanotaan romanssiksi.”

Kumppaniehdokas olisi myös sitä vakuuttaneempi, mitä epärationaalisemmin toinen käyttäytyisi. Jos pystyy hallitsemaan rakkauttaan, pystyy siitä myös luopumaan. Rakkaudessa itsepetoksen perimmäisenä tarkoituksena olisi kumppanin pelon hälventäminen joko jätetyksi tulemisesta tai isyyden epävarmuudesta. Evoluutio ei ole suosinut aisankannattajien tai yksinhuoltajien geenejä.

EPC-suhteet ja itsepetos

Rinnakkaissuhteita, pettämistä, uskottomuutta, aviorikoksia ja syrjähyppyä – rakkaalla lapsella

on monta nimeä – tapahtuu myös sellaisilla lajeilla, joita aiemmin pidettiin täysin yksiavioisina, esim. kirjosiepoilla (Barash & Lipton 2001). Biologit käyttävät tällaisista vakituisten suhteen ulkopuolisista paritteluista lyhennettä EPC (extra-pair copulation). Voisi olettaa, että rinnakkaissuhteet ja niiden salaaminen vaativat psyykeltä monimutkaisempia rakenteita, sillä evoluutiohistoriasa nämä tilanteet ovat vaikuttaneet suorimmin yksilöiden lisääntymismenestykseen.

Evoluutiopsykologi Heikki Sarmaja (2002, 116) kirjoitti rinnakkaissuhteiden paljastumisista seuraavasti:

”Olemme erittäin älykkäällä päällä silloin, kun pitää keksiä juonia salaisia EPC-tapaamisia varten. Tai silloin kun tuollaisten juttujen jälkiä pitää lakaista umpeen. Varmasti myös mustasukkaisuus nostaa päättelykykymme tavattomasti. Eivätkö mustasukkaisen avio-puolison vainoharhaiset oivallukset ja havainnot olekin sherlockmaisuuksessaan usein aika nerokkaita? Lukemani, kuulemani ja kokemani perusteella ihmiset näyttävät olevan lähes jäljittelemättömän sujuvia valehtelijoita omien EPC-operaatioidensa suhteen.

Monilla on kokemuksia siitä, että tukulassa tilanteessa aivot alkavat toimia äärettömän nopeasti. Tulee tunne, että pystyy hetken ikään kuin pitämään auki useampia tiedostoja yhtä aikaa. Koska sosiaalinen ympäristömme on vuosimiljoonia kontrolloinut esiäitiemme seksuaalisuutta tarkemmin ja pontevammin kuin esi-isiemme, niin voimme arvella, että naiset ovat miehiä vakuuttavampia ja älykkäämpiä EPC-valehtelijoita.”

Aina ei tietysti voida esimerkiksi sanoa, että olisimme motivoituneita löytämään uskottomuutta (toisin kuin olemme motivoituneita löytämään hyviä puolia itsestämme). Liisa saattaa kertoa itselleen, että on ajanhukkaa pohtia todistusaineistoa, joka osoittaisi Pekan pettävän häntä, koska Pekka rakastaa häntä liian paljon tehdäkseen selaista. Ajatukset pettämisestä saattavat Liisasta olla niin epämiellyttäviä, että hän huomaa suuntaavansa kiinnostuksensa aina toisaalle, kun asia tulee mieleen. Kun se Pekka on niin hyvä lapsilekin. Lisäksi joskus tieto siitä, että toinen on ollut halukas ja kyvykäs pettämään, voi luoda itse pettämisestä riippumattomia ongelmia.

Seksiä, valheita ja videonauhaa

Trivers (2000) esittää omakohtaisen ja hyvin konkreettisen esimerkin itsepetoksesta:

”Olen vuosien varrella huomannut olevani alitajuinen pikku varas. Varastelen pieniä, käytännöllisiä esineitä:

kyniä, tulitikkuja, sytyttimiä ja muita hyödyllisiä kohteita, joita on helppo laittaa taskuun. Olen täysin tietämätön tästä toiminnasta silloin, kun se tapahtuu. Olen tietysti hyvin tietoinen siitä jälkikäteen –.”

Trivers pohtii, mitä hyötyä on pitää tällainen pieni varastelu alitajuisena: ”– haasteen edessä voin näyttää yllättyneeltä ja esittää luotettavan vakuutuksen, että mikään tuollainen ei ollut tietoinen aikomukseni.” Hän ei kuitenkaan koskaan varasta (tai usko varastavansa) kynää kenenkään huoneesta silloin, kun huoneessa ei ole ketään.

Toisessa Triversin esimerkissä jokin vallitseva tehtävä, esimerkiksi luennon pitäminen, on rehellistä, kun samaan aikaan huijataan alitajuisesti jossain pienemmässä asiassa. Trivers mm. myöntää varastavansa itseltään liituja luennon aikana. Mutta kenelläpä ei olisi kokemuksia siitä, että toisen mielenkiinnon kohdetta voi harhauttaa omaksi edukseen? On periaatteessa mahdollista, että osa tietoisuudesta tarkkailisi itseään, jotta se voisi käynnistää hämäysoperaation myös itselle.

Trivers kertoo myös erästä varsin mielenkiintoisesta koejärjestelystä (Adams & al. 1996). Miesten homofobisuutta selvitettiin kyselylomakkeella, joka sisälsi kymmeniä kysymyksiä suhtautumisesta homoihin. Kyselyn perusteella koehenkilöt jaettiin homofobisiin ja ei-homofobisiin. Sitten miehille näytettiin kolmenlaisia seksivideoita: heteroseksisiä, lesboseksisiä ja homoseksisiä.

Videokatselun ajaksi heidän peniksiinsä laitettiin anturit, jotka tunnistivat peniksen mahdolliset reaktiot. Molemmat ryhmät tunnistivat oikein peniksensä jäykistymisen hetero- ja lesboseksivideoissa. Sen sijaan vain homofobisten penis reagoi homovideoihin. Mutta homofobiset eivät itse tunnistanee (tai myöntäneet tunnistavansa) peniksen reaktioita! Trivers epäilee, että omien homoseksuaalisten tuntemusten kieltäminen ”pakottaa” yksilön projisoimaan suuremman vaaran, siis homofobian, saman mieltymyksen omaaviin miehiin.

Onko masennus realismia?

Ihmisen perustilana voitaneen pitää perusteeton optimismin ja tulevaisuususkon. Eriasteiset masennustilat kuitenkin katkaisevat sen ajoittain. Mistä on kyse, kun ihminen masentuu ja tulevaisuus ei näyttäydykään valoisana? Kun motivaatio ei riitä edes arkiaskareisiin? Ensisijaisesti masennus lienee vastaus kyvyttömyyteen hallita itseän

kohdistuvia vaatimuksia. Trivers ehdottaa, että masennuksessa ihminen arvioi ympäristöään ja mahdollisuuksiaan realistisesti ilman tavanomaisia nostatusta.

Masentuminen olisi tämän mukaan henkilökohtaista uudelleenarviointia, jossa faktoista piittaamaton optimismi on hetkeksi hylätty. Usein masentunut ei välitä ystävien ja sukulaisten kannustuksestaan, mikä saattaa hämmentää auttajaa ja tuntua jopa loukkaavalta. Toisaalta apukeinot ovat vähissä, sillä masentuneelle ei tietenkään voi sanoa, että ”luovu tuosta naurettavan puolueettomasta realismista ja hanki itsellesi positiiviset illuusiot. Niin me muutkin olemme tehneet”.

Toki masennukselle on annettu muunkinlaisia selityksiä. Se on mm. nähty eräänlaisena lakkona, jossa yksilö kieltäytyy tekemästä yhteistyötä, kunnes olosuhteet ovat hänelle paremmat (Hagen 2000). Masentuminen olisi siis biologinen sopeutuma, jonka alkuperäinen tarkoitus on ollut yhteistyön sääntöjen neuvottelemisen uudelle tolalle. (Masennuksesta biologisena sopeutumana käytiin vilkas keskustelu mm. lehdessä Arch. Gen. Psychiatry, Nov 2001, vol. 58.)

Totuus kuullaan humalaisten suusta?

Voisiko itsepetoksen poistaa jollain tavalla? Voisiko lääkkeellä saada aikaan sen, että yksilö katsoo maailmaa ja mahdollisuuksiaan täysin realistisesti? Alkoholi voisi vaikuttaa tähän suuntaan. On mahdollista, että ihminen näkee humalatilassa olosuhteensa yhtä todenmukaisesti kuin masentunut – mutta ehkäpä ilman masennukseen kuuluvaa uudelleenarviointia. Toki alkoholi tuo myös harhaista optimismia, mutta realiteetit tuntuvat silti olevan hyvin lähellä: omasta elämästä saataan myöntää ja kertoa asioita, joita muuten varjellaan visusti.

Humalan haihtuminen voisi vastata masennuksesta pääsemistä ja masennuksen jälkeistä optimismia. Railakkaat juhlat tuntuvat jaksottavan monen eloa siinä missä kirkolliset sakramentit ja masennuksetkin. Ainakin alkoholi auttaa hetkelisesti hyväksymään vaikkapa huonoja työoloja ja matalaa palkkaa.

Haittapuolena viinankäytössä olisi, että se vain matkisi masennusta ja edelleen voimistaisi vallitsevia olosuhteita. Onko viinan avulla koskaan syntynyt mitään vallankumouksellista tai luovaa? Alkoholi palaa, mutta samalla se sammuttaa lah-

jakkuuksia. Viinan suhde itsepetokseen on tietysti vain spekulatiota. On mahdollista, että alkoholi ei voi vaikuttaa ”päätökseen” uskoa jotain seikkaa, vaan että se vaikuttaa vain päätökseen sanoa jotain.

Vaativattomuus kaunistaa

Optimismi, perusteeton tai perusteltu, ei ole aina hyväksi. Sosiaalisten ja hierarkkisten eläinten on usein syytä näyttäytyä vähemmän uhkaavina, pienempinä ja jopa vähemmän viehättävinä. Ja alistumisen on parasta olla aitoa ja nopeaa. Triversin esimerkki koskee työpaikkoja, joissa työntekijät tekeytyvät selvästi tyhmemmiksi kuin ovat, jotteivät saisi pomolta hankalampia töitä.

Ihminen on myös lyhyenkin tuttavuuden perusteella hyvä arvioimaan, aikooko joku toinen olla yhteistyössä vai aikooko hän vetää välistä (Cosmides & Tooby 1992). Niinpä omien itsekkäiden intressien kieltäminen itsepetoksella kannattaa, jotta yksilö voisi näyttää epäitsekkäältä ja luotettavalta yhteistyökumppanilta (Surbey & McNally 1997). On ainakin periaatteessa mahdollista, että yhteistyön käynnistymiseksi piilotaisimme itseltämme myös toisten itsekkäitä pyrkimyksiä. Joskus yksinkertaisesti kannattaa unohtaa, että kaverilla on omatkin tavoitteensa.

Uskontokin itsepetosta?

Aistit tekevät havaintoja ympäristöstä. Osa tätä ympäristöä koskevasta tiedosta tallennetaan aivoissa paikkaan, johon emme tietoisesti pääse käsiksi. Osa taas tallennetaan tietoiseen mieleen, jossa olevan tiedon ei kuitenkaan tarvitse olla oikeaa. Tämä on kognitiotieteilijä Michael Gazzanigan (1998) näkemys mielen jakautumisesta.

Hän on ehdottanut, että osa aivoista havaitsee todellisuuden ja toinen osa luo illuusion tästä todellisuudesta. Se, mitä näkisimme, olisi osittain harhaa, eikä se, mitä aivomme näkisivät. Gazzaniga käyttää tästä vasemmassa aivopuoliskossa asuvasta illuusion luojaista nimeä ”tulkitsija” (interpreter). (Aina ei tietysti olisi kyse illuusiosta, vaan monesti on tulkitsijallakin syytä olla realistinen kuva ympäröivästä maailmasta.)

Esimerkiksi uskonnoissa on elementtejä, jotka soittavat evoluution myötä saamaamme intuitiivista tietoa vastaan. Pikkuvauvatkin hämmästyvät,

jos kappaleet leijailevat ilmassa, menevät toistensa läpi tai muuttuvat toisikseen. Lapsikin ”tietää”, että kuoleman jälkeen ei ole elämää. Kuitenkin tällaisiin asioihin ”uskotaan”. Oleellista on, että näiden uskomusten mukaan ei kuitenkaan käyttydytä.

Harva esimerkiksi häpeää kaikkinäkevän juman silmien alla vaikkapa varastaessaan. Häpeän tunne tulee vasta, kun jää kiinni toiselle ihmiselle. Kognitiotieteilijä Pinkerin (2002) mukaan ihmismieli tunnistaakin eron seuraavien väitteiden välillä: ”Uskon, että joulupukki on olemassa” ja ”Joulupukki on olemassa”.

Gazzanigan tutkimia ”tuplatalennus” sekä tietoiseen mieleen että alitajuntaan tekisi ymmärrettäväksi monta mielensisäistä ristiriitaisuutta. Alitajunnan kannattaisi muodostaa mahdollisimman realistinen kuva ympäröivästä todellisuudesta, mutta tietoisuuden ei tarvitsisi ”tietää” tai ”uskoa” muuta kuin ne seikat, jotka vaikuttavat liisääntymismenestykseen.

Happamia, sanoi kettu pihlajanmarjoista

Itsetetokseen liittyy psykologinen ilmiö nimeltä kognitiivinen dissonassi (dissonanssi = epäsointu, ristiriita). Se on yksilölle epämiellyttävä tila, jossa kognitiot – ajatukset, asenteet, uskomukset – eivät ole keskenään tai toiminnan kanssa johdonmukaisia, esimerkiksi silloin kun luonnonsuojelija harrastaa yksityisautoilua.

Klassisessa dissonanssikokeessa 1950-luvulla psykologi Leon Festinger käski koehenkilön ensin tehdä tunnin ajan erittäin tylsää ja monotonista tehtävää. Tämän jälkeen hänen tuli valehdella seuraavalle koehenkilölle, että annettu tehtävä oli-kin palkitseva ja opettavainen. Heille luvattiin tästä valehtelemisesta joko 1 dollari tai 20 dollaria, ja valehtelun jälkeen heiltä kysyttiin arviota tehtävän mielekkyydestä.

Raha puhui yllättävällä tavalla: ne, joille luvattiin vain 1 dollari, kokivat tehtävän miellyttävämpänä, kun taas 20 dollarin saajat pitivät sitä edelleen hyvin yksitoikkoisena. Toisin sanoen ne, joille luvattiin 20 dollaria (nykyrahassa n. 50 dollaria), pitivät summaa riittävänä syynä valehtelulle, mutta yhden dollarin saajat joutuivat dissonanssiin ja alkoivat perustella valehtelemista itselleen – ja lopulta näkivät monotonisen tehtävän hyvinkin siedettävänä.

Dissonanssiteorian mukaan epäjohdonmukai-

suus *motivoi* asennemuutoksen. Autoilevalla luonnonsuojelijalla esimerkiksi olisi kolme tapaa vähentää dissonanssia: 1) lopettaa autoilu, 2) muuttaa käsityksiä auton haitallisuudesta tai 3) (ehkäpä yleisin tapa) lisätä uusia kognitiivisia elementtejä edellisten päälle: ”tiede löytää vielä ratkaisun autoilun aiheuttamiin ongelmiin”.

Motivaatioteorian kanssa kilpailee ns. self-perception eli itsekäsitys -teoria, jonka mukaan asenteet muokkautuvatkin oman käyttäytymisen mukaan. Koska tarinan kettu ei ylety marjoihin, ne muuttuvat sille entistä happamammiksi. (Alkuperäisessä Aisopoksen tarinassa on kyse viinimarjoista, jotka eivät ole jo valmiiksi niin happamia kuin pihlajanmarjat.) Teorian mukaan tutkisimme siis itseämme kuten tutkimme muita: käyttäytymistä seuraamalla. Psykologit ovat löytäneet empiiristä näyttöä kummankin teorian tueksi; mitä ilmeisimmin kaikki riippuu tilanteesta ja persoonatyyppistä.

Geneettiset konfliktit ja itsetetos

Parinkymmenen viime vuoden aikana molekyyli-biologia on paljastanut, että geenit ovat ominaisuuksiltaan paljon hienostuneempia kuin koulukirjojen väistyvät ja dominantit geenit. Geenillä voi esimerkiksi olla oma historiansa: se saattaa toimia eri tavoin sen mukaan, onko se peritty isältä vai äidiltä (ns. leimautuneet geenit, Haig 2002). Tämä tuo kokonaan uudenlaiset mahdollisuudet itsetetokseen ja yksilön ja samalla perheen sisäisiin konflikteihin.

Nisäkkäillä esimerkiksi koiraalta tulleet geenit hedelmöityneessä munasolussa ohjaavat istukan kehittymistä. Naaraan kohdussa istukka on kuin koiraan geenien ohjaama loinen, joka takaa, että kehittyvä alkio saa riittävästi ravintoa – varsin usein naaraan terveyden kustannuksella (mm. verenpaine ja verensokeri muuttuvat raskauden aikana). Samaan aikaan jotkin sikiön aivoalueet ovat pääosin naaraan geenien ohjaamia.

Leimautuneet geenit johtivat Triversin pohtimaan konflikteja ja itsetetosta saman yksilön eri kudosten välillä (Trivers 1997, 393; Trivers 2000). Hänen mukaansa on mahdollista, että yhdestä kudoksesta lähteneitä valheellisia signaaleita, jotka korostavat toisen vanhemman intressejä, väheksytään toisessa kudoksessa, jossa korostetaan toisen vanhemman intressejä. Siellä, missä äidinpuoleiset sukulaiset muodostavat sosiaalisen ryh-

män isän suvun sijasta, äidin puolelta aktiivinen kudos aivokuoressa voisi sanoa, että ”perhe on kiiva, pidän perheestä, uskon perheeseen investoimiseen”, kun taas hypothalamus voisi vastata tähän, että ”olen nälkäinen”.

On myös ehdotettu, että ihmisen älykkyys ei johdu työkalujen tai tulenteon tarpeesta vaan siitä, että suuria aivoja on tarvittu kilpavarusteluun, jossa keskenään yhtä älykkäät yksilöt ovat pyrkineet manipuloimaan toisia ja samalla suojautumaan toisten manipulaatiolta (Whiten & Byrne 1997). Biologien William Rice ja Brett Holland (Ridley 2000) mukaan koko älykkyudeksi kutsuamme ilmiö taas saattaa olla perimien välillä olevien ”hyökkäystä” ja ”puolustusta” välittävien geenien ristiriitojen sivutuote.

Edesmennyt akateemikkomme William Hamilton ymmärsi tällaisten toisilleen antagonististen geenien olemuksen (Ridley 2000):

”On tullut selväksi, että perimä ei olekaan monoliittinen tietopankki, jolla on yhteen projektiin omistautunut johtokunta, ja tämä yksi projekti olisi itsensä hengissä pitäminen ja lasten saaminen. Sen sijaan perimä onkin pikemmin kuin neuvotteluhuone tai teatteri, jossa egoistit ja lahkolaiset esittävät voimaponnistuksiaan.

Hamilton joutui muuttamaan käsityksensä eheästä ihmismielestä:

”Oma tietoisuuteni ja selvästi jaoton minäni rupesi näyttämään aivan muulta kuin olin kuvitellut, eikä minun tarvitsekaan olla niin häpeissäni itsesäälistäni! Olenkin jonkin heikon liittouman ulkomailta tilaama lähettiläs. Toteutan jakautuneen valtakunnan huolestuneitten vallanpitäjien ristiriitaisia määräyksiä. – Kun kirjoitan näitä sanoja, tavoittelen yhtenäisyyttä, vaikka tiedän jossain syvällä itsessäni, ettei sitä ole olemassakaan. Olen perusteellisesti sekoittunut, koiras naaraassa, vanhempi jälkeläisessä; olen kromosomien taistelevia segmenttejä, jotka tarttuivat toisiinsa taistelussa miljoonia vuosia ennen kuin Severnjoki näki Housmanin runojen keltit ja saksit.”

Missä minuus majailee?

Jokaisella ihmisellä on eri rooleja eri tilanteisiin ja tehtäviin (Goffman 1971). Kaikilla on myös kokemuksia yllättävistä tilanteista, jolloin ei hetkeen tiedä miten käyttäytyä, esim. silloin jos sattumalta näkee naapurin omalla työpaikallaan. Voisi ajatella, että ihmisellä on monta keskenään kilpailevaa minää, joista vain yksi on kerrallaan esillä. Kyse ei kuitenkaan olisi persoonallisuushäiriöstä vaan osasta terveen ihmisen psyykettä.

W. J. Freemanin (1997) mukaan ihmisen yksityinen kokemus itsestään kulkee noin puoli sekuntia myöhässä, koko ajan selittäen, rationalisoiden ja päivittäen tapahtumia pitääkseen ”intentionaalisen itsen” synkronoituna ympäröivän maailman kanssa. Itsepetoksen äärimmäinen muoto ei olisikaan illuusio egon olemassaolosta vaan illuusio siitä, että tietoinen ego kontrolloi tilannetta (Wegner 2002; ks. myös Wilson 2002). Freemanin mielestä ei ole mikään ihme, että sanoja pyörittelevä ego pystyy lyhytaikaista hyötyä hakiessaan heikentämään yhteyttään todellisuuteen.

Olisi mielenkiintoista tietää, kuinka usein ihmiset kokevat tilanteita, joissa tuntuu kuin ”osa minusta haluaisi jotain ja osa jotain muuta”. Entä onko yleistä, että jälkikäteen ihmetellään, miten tuli tehneeksi jotakin? Esimerkkinä voisi toimia ravintolailta, jonka lopuksi antaudutaan suojamattomaan yhdyntään vain parin tunnin tunteamisen jälkeen. Puolustautuuko ihminen tällöin vaikkapa syyttämällä humalatilaa? Vai muistetaanko tilanteet jälkikäteen sellaisiksi, että syyt voi vierittää toisten niskoille?

Psykologi George Ainslie (2001) kysyy osuvasti:

”Ovatko tavalliset ihmiset tosiaankin kokoelma erilaisia intressejä pikemmin kuin jotain kiinteämpää? On häiritsevää ajatella itseään niin nestemäisenä ja potentiaalisesti epävakana, ja että minua pitäisivät koossa vain saatavissa olevien palkkioiden alituisen muuttuvat vaikutukset. Se on kuin joku sanoisi, että atomit ovat enimmäkseen tyhjiä, ja ihmettelisi, miten ne silti kantavat painoa. Kuitenkin intressien neuvottelemisen yhteiskunnassa voi tuottaa vakaita instituutioita; ehkäpä sama on totta yksilön sisäisten intressien kanssa –.”

Kenties yksilöllinen päätöksentekokaa ei juuri eroakaan nk. ryhmäpätöksenteosta. Ainslie pohtii, miten vaikkapa kahden läheisen ihmisen yhteinen päätöksenteko ei sijaitse missään yhdessä (aivo)elimessä vaan hienovaraisessa neuvotteluprosessissa. Hän siteeraa kaksosten antamia haastatteluita: ”Tuntuu kuin siskon ja minun välillä on jokin osa, joka kuuluu molemmille” ja ”Joskus hän on kuin jatke minusta itsestäni”.

Itsepetoksen monet kasvot

Kertovatko seuraavat esimerkit jotain itsepetoksen yleisyydestä?

– Jos puoliset joutuvat riitaan, he muistavat

toisistaan pahansuopaisia piirteitä, joita ei tavallisesti ajatella juuri ollenkaan. Sovittelutilanteessa taas saatetaan unohtaa, mistä oikein riideltiin.

– Déjà vu -ilmiössä tunnemme, että olemme kokeneet jonkin tilanteen aiemminkin, vaikka tiedämme, ettemme ole.

– Joukolle naisia annettiin luettavaksi artikkeli, jossa väitetään, että kahvissa oleva ainesosa aiheuttaa rintasyöpää. Sen jälkeen kysyttiin, kuinka vakuuttuneita he olivat kahvin ja syövän yhteydestä. Kävi ilmi, että kahvin suurkuluttajat olivat huomattavasti vähemmän vakuuttuneita kahvin vaaroista kuin vähän kahvia juovat. Verrokkiryhmänä toimineet miehet (rintasyöpä hyvin harvinaista) olivat selvästi vakuuttuneempia yhteydestä. Jos kahvin vaarat taasen oli artikkelissa raportoitu pieniksi, suurkuluttajat olivat yhtä vakuuttuneita kuin vähän kahvia juovat. (Mele 1997.) Onko kyse itsepetoksesta? Lukivatko suurkuluttajat vaaroja korostavan artikkelin hyperkriittisesti vai lukivatko he sen huolimattomasti voidakseen olla vakuuttumatta siitä?

– Itsevarmuus saa lääkärin vaikuttamaan tietävämmältä ja turvallisemmalta lisäten näin potilaan tyytyväisyyttä. Kuka pettää ja ketä? Entä mitä on placebo-lääkkeiden parantava vaikutus?

– Kiihtymyksen ja keskittymisen tilassa kivut unohtuvat. Kuitenkin tärkeissä jalkapallo-otteluissa pelaajat näyttävät tuntevan pienistäkin kolhaisuista valtavia tuskia. Tuntevatko he niitä oikeasti? Tuntisivatko he kipua, jos erotuomaria ei olisi?

– Mikko uskoo, että hänen veljensä on rehellinen kaveri, mutta samaan aikaan Mikolla on tunne, että veli todellisuudessa onkin epäluotettava. Mikä on tämä tunne? Mikä ylipäättään on tunteusten rooli itsepetoksessa? Valehteleminen on ainakin sitä vaikeampaa, mitä enemmän ja mitä voimakkaampia tunteita pitää peitellä.

– Hollywood-tähti inhosi seurapiirijuhlia, mutta ymmärsi, että hänen oli käytävä niissä edistääkseen uraansa. Käytyään usean juhlakärsimyksen läpi hän ajatteli: ”Minähän olen näyttelijä, voin yhtä hyvin näytellä viihtyväni juhlissa!”. Vähitellen hän alkoi pitää juhlista. Onko tämä itsepetosta? (Rachlin & Frankel 1997.)

– Käyttäytyvätkö ihmiset joskus, kuin he olisivat jossain tietyssä mielentilassa vain päästäkseen tuohon mielentilaan (vrt. Stanislavskin [1946] metodi näyttelijöillä)?

– Ihminen äänestää innokkaasti vaaleissa, koska hän kokee, että hänen äänellään on merkitys-

tä. Yksi ääni ei kuitenkaan juuri koskaan ratkaise vaaleja. Itsepetosta?

– ”Tiesin, että hän käytti huumeita, mutta kieläydyin uskomasta siihen.” ”Jollain tasolla tajusin olevani anorektikko.” ”Sydämessään hän tiesi, että Liisa petti häntä.” ”Osa minusta oli hyvin imareltu.” ”Pakotin itseni uskomaan, että –.” Mitä arkikielen ilmaukset kertovat itsepetoksesta?

Lopuksi

On oletettavaa, että huijaus ja sen tunnistaminen ovat olleet evolutiivisessa kilpavarustelukierteessä. Kun huijaaminen yleistyy, paine sen tunnistamiseen kasvaa. Ja kun tunnistaminen yleistyy, paine huijauksen salaamiseen kasvaa, kunnes se pisimmillään työnnettäisiin alitajuntaan. Joissakin tilanteissa ne, jotka eivät tietoisesti usko ”totuutta”, olisivat evoluutioympäristössämme olleet etulyöntiasemassa.

Huijaus ja itsepetos kehittyvät todennäköisimmin olosuhteissa, joissa resursseja on vähän ja lajinsisäinen kilpailu on kovaa. Ihmisellä toteutuu myös yksi tärkeä lisäedellytys: lajimme sosiaaliin järjestelmiin kuuluu monimutkaista vaihtokauppaa, johon liittyy joukko moraalitunteita ja joustavia normeja. Kaikki kommunikointi on tavallaan mainontaa yksilön moraalisesta luonteesta (Miller 2000). Tämä tekee jatkuvan itsepetoksen suorastaan välttämättömäksi.

Itsepetoksen takia kuva itsestä ja ympäröivästä todellisuudesta on siis vääristynyt – mutta hyvästä syystä: yksilön biologisen kelpoisuuden parhaaksi. Itsepetoksen takia mieli ei ole mitenkään tehoton suorittamaan tehtäviään. Se on vain paljon syvällisemmin pirstoutunut kuin pelkät ”aivojen moduulit” (esim. kasvojentunnistusmoduulit [Bruce & Young 1998] ja kielimoduulit [Pinker 1994]) antaisivat ymmärtää.

On vaikea arvioida, millaisissa tilanteissa itsepetoksen hyödyt olisivat ylittäneet sen haitat tai millaisten lajihistoriallisten rajoitusten alaisena se on kehittynyt. Joissakin tilanteissa itsepetos ei ainakaan saa olla liian pitkävaikutteista. Siitä ei olisi hyötyä, ellei se oikeissa olosuhteissa lakkaisi toimimasta (Byrne & Kurland 2001). Mutta mikään ei tietysti estä sitä, etteikö itsepetos olisi tässä suhteessa samanlainen kuin muutkin mielentilat, jotka tulevat ja menevät mielensä mukaan.

Itsepetokseen kykenevä ihmislouento jäsentää ja auttaa hyväksymään myös kulttuurisia tapoja ja

normeja. Periaatteessa pystyisimme äylläimme kyseenalaistamaan kaikki sosiaaliset rituaalit, vaikkapa viinankäytön. Asiassa on kuitenkin yksi iso mutta. Se, että teinipoika päättääkin kotibileissä juoda oluen sijasta porkkanamehua, saattaa kyllä pidentää nuoren elinkaarta jonkin verran, mutta samanaikaisesti se merkittävästi vähentäisi hänen suosiotaan ja treffimenestystään (Heilmann 1997). Kustannuksia koituu yleensä enemmän, jos ei suostu mukaan leikkiin.

Valehtelua tutkinut Paul Ekman (2001) kirjoitti: ”Jos emme koskaan pystyisi valehtelemaan, jos hymy olisi luotettava – ei koskaan poissa, kun tuntemme mielihyvää, eikä koskaan läsnä ilman mielihyvää –, elämä olisi paljon kovempaa kuin se nyt on. Monia ihmissuhteita olisi vaikeampi säi-

lyttää. Kohteliaisuus, yritykset tasoittaa tilanteita, peittää tunteita, joita ei toivota – kaikki se olisi mennyttä.” Ihminen nuolisi haavansa yksin.

Itsepetos saa joissain tilanteissa aikaan paljon pahaa, mutta kokonaisuutena se taitaa silti tehdä maailmasta paljon siedettävämmän. Sensuurista kertovat yksityiskohdat tuleekin sensuroida, koska muuten koko minuuden korttitalo saattaisi romahtaa. Näinhän on käynyt joillekin valtioille, joissa vuosikausia jatkuneesta sensuroinnista on luovuttu. On siis hyvä, että mielellä on erilliset PR-osastonsa. Ja lopulta on kai helppoa päättää, kumpi kannattaa valita: realistinen, kyyninen ja jopa vainoharhainen itsetarkkailu vai autuas itsepetos lasillisen ääressä silloin tällöin.

KIRJALLISUUS

- ADAMS, H. E. & WRIGHT, L. W. & LOHR, B. A.: Is homophobia associated with homosexual arousal? *J. Abnorm. Psychol.* 105 (1996), 440–445
- AINSLIE, G.: *Breakdown of Will*. New York: Cambridge University Press, 2001
- ARABSHEIBANI, G. & MEZA, D. & MALONEY, J. & PEARSON, B.: And a vision appeared unto them of a great profit: evidence of self-deception among the self-employed. *Economics letters* 67 (2000), 35–41
- BARASH, D. & LIPTON, J.: *The Myth of Monogamy*. New York: Freeman, 2001
- BAUMEISTER, R. & LEITH, K. P.: Biased steps toward reasonable conclusions: How self-deception remains hidden. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 107
- BORNSTEIN, R. F.: Varieties of self-deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 108
- BRUCE, V. & YOUNG, A.: *In the Eye of the Beholder*. New York: Oxford University Press, 1998
- BUSS, DAVID: *The Evolution of Desire*. New York: Basic Books, 1994
- BYRNE, C. C. & KURLAND, J. A.: Self-deception in an evolutionary game. *Journal of Theoretical Biology* 212 (2001), 457–480
- COSMIDES, L. & TOOBY, J.: Cognitive adaptations for social exchange. In: Barkow, J. & Tooby, J. & Cosmides, L.: *The Adapted Mind*. Oxford University Press, 1992
- DAWKINS, RICHARD: *Geenin itsekkyys*. Jyväskylä: Art House, 1989
- DENNETT, DANIEL: *Tietoisuuden selitys*. Jyväskylä: Art House, 1999
- DIAMOND, JARED: *Miksi seksi on hauskaa?* Juva: WSOY, 1998
- EKMAN, PAUL: *Telling Lies*. New York: Norton & Company, 2001
- FREEMAN, W. J.: Self, awareness of self, and the illusion of control. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 113
- GAZZANIGA, M.: *The Mind's Past*. University of California Press, 1998
- GILOVICH, T.: *How We Know What Isn't So*. Macmillan, 1991
- GOFFMAN, ERVING: *Arkielämän roolit*. Porvoo: WSOY, 1971
- HAGEN, EDWARD: Are depressed individuals ‘going on strike’? Paper presented in Human Behavior and Evolution Society 12th Annual Conference, Amherst, MA., 2000
- HAIG, D.: *Genomic Imprinting and Kinship*. Rutgers University Press, 2002
- HAMILTON, WILLIAM: *Narrow Roads of Gene Land*. Vol. I. New York: Freeman, 1996
- HAUSER, MARC: *The Evolution of Communication*. MIT Press, 1997
- HEILMANN, M.: Self-deceived about self-deception: An evolutionary analysis. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 117
- JANKOWIAK, WILLIAM: *Sex, Death and Hierarchy in a Chinese City*. New York: Columbia University Press, 1993
- JOHNSON, E. A. & VINCENT, N. & ROSS, L.: Self-deception versus self-esteem in buffering the negative effects of failure. *Journal of Research in Personality* 31 (1997), 385–405
- LAMBERT, ADA: *The Evolution of Love*. London: Praeger, 1997
- MELE, A. R.: Real self-deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 91–136
- MILLER, GEOFFREY: *The Mating Mind*. New York: Doubleday, 2000
- MITHEN, STEVEN: *The Prehistory of the Mind*. London: Phoenix, 1996
- PINKER, STEVEN: *The Language Instinct*. New York: Penguin Books, 1994
- PINKER, STEVEN: *How the Mind Works*. New York:

- W. W. Norton & Company, 1997
- PINKER, STEVEN: *The Blank Slate*. New York: Viking, 2002
- RACHLIN, H. & FRANKEL, M.: The uses of self-deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997), 124
- RIDLEY, MATT: *Perimä – ihmisen historia* 23 kappaaleessa. Jyväskylä: Art House, 2000
- ROSE, PAUL: The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and Individual Differences* 33 (2002), 379–391
- SARMAJA, HEIKKI: Seksuaalisen häveliäisyyden alkuperä. *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (2002): 2, 105–121
- SMITH, ADAM: *Kansojen varallisuus*. Porvoo: WSOY, 1933
- STANISLAVSKI, K. S.: *Elämäni taiteen palveluksessa*. Porvoo: WSOY, 1946
- SURBEY, M. & MCNALLY, J.: Self-deception as a mediator of cooperation and defection in varying social contexts described in the iterated Prisoner's Dilemma. *Evolution and Human Behavior* 18 (1997), 417–435
- TRIVERS, R.: Genetic Basis of Intrapsychic Conflict. In: Segal, N. & Weisfeld, G. & Weisfeld, C.: *Uniting Psychology and Biology*. Washington: American Psychological Association, 1997
- TRIVERS, R.: The elements of a scientific theory of self-deception. *Annals of the New York Academy of Sciences* 907 (April 2000), 114–131
- TRIVERS, R.: *Natural Selection and Social Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2002
- WEGNER, D.: *Illusion of Conscious Will*. Cambridge: MIT Press, 2002
- WHITEN, A. & BYRNE, R.: *Machiavellian Intelligence*, II. Cambridge, 1997
- WILSON, T.: *Strangers to Ourselves*. Cambridge: Harvard University Press, 2002.